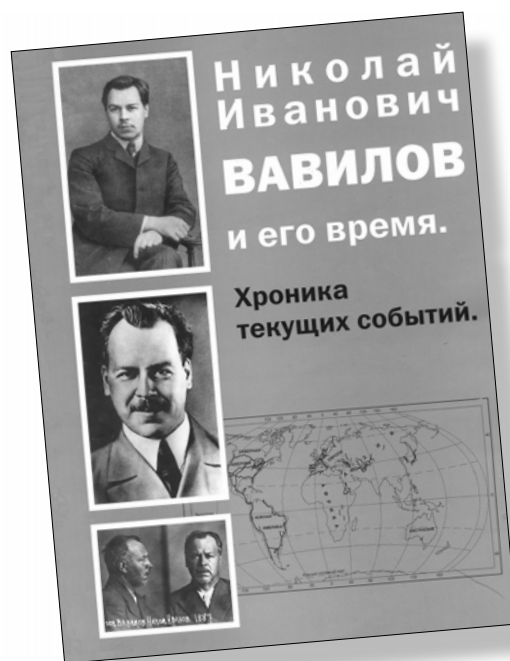

ЕПОХА АКАДЕМІКА ВАВИЛОВА**В.И. Глазко. Николай Иванович Вавилов и его время. Хроника текущих событий.** — К.: РА NOVA, 2005. — 448 с.

Людина не обирає час, в якому живе, а приймає його як даність: як власне ім'я, батьків чи Батьківщину. Зазвичай ми почуваємося піщинками у шаленому часовому вихорі, відчайдушно намагаємося не загубитися і знайти своє місце в ньому. Іноді певні відрізки історії отримують назви за іменами тих, хто підкорив свій час, — так у підручниках з'являються доба Наполеона, часи Хмельниччини, Вікторіанська епоха. Проте трапляється, що людина зазнає поразки, і час, в якому їй судилося жити, безжально нищить усі її устремління, принижує морально, вбиває фізично. У цьому нерівному двобої на боці людини лише її гідність, переконання і сумління. Ще більшого драматизму таке протистояння набуває тоді, коли людина не герой і борець від народження, для якого стан протиборства — природний і єдино можливий, а коли антагоністом часу стає той, хто понад усе хотів би просто спокійно, без метушні робити свою справу. Така позиція — лише на перший погляд конформістська: як свідчить наша історія, за подібні життєві принципи часто доводилося накладати голову.

Парадоксально, але факт: у добу радянського тоталітаризму справжніми героями науки були саме такі «конформісти». Вони до останнього намагалися пристосуватися до існування за умов репресивного режиму задля збереження справи свого життя, а коли очевидною стала неможливість мирного співіснування із злочинною владою, майже у буквальному сенсі пішли на вогнище і загинули героями.

До таких видатних особистостей у радянській науці належить і М.І. Вавилов — учений, який присвятив своє життя високій меті порятунку людства від голоду і помер у тюрмі як політв'язень від недоїдання і хвороб. Очолити у 20-х роках минулого століття Всесоюзний інститут рослинництва (ВІР), він проголосив головним завданням підвищення урожайності всіх видів сільськогосподарських і лісових угідь. Цьому мало сприяти відкриття Миколою Івановичем закону гомологічних

рядів, за допомогою якого вчений передбачив наявність у природі багатьох рослинних форм, невідомих тоді, але пізніше знайдених ботаніками. Розпочавши наукові дослідження ще у студентські роки, він побував у більш як 50 країнах у пошуках рослин з корисними для людини властивостями. М.І. Вавилову вдалося виявити диких предків багатьох культурних рослин, а ВІР отримав 250 тисяч зразків — чи не найбільшу на планеті колекцію рослин, оцінену Всесвітнім банком у 7 млрд доларів, яку і нині селекціонери використовують для виведення нових сортів. Микола Іванович опублікував понад 300 наукових праць із землеробства й організації сільського господарства. Про широке коло його наукових зацікавлень й унікальну працездатність свідчать численні посади і звання: президент Всесоюзної академії сільськогосподарських наук, директор ВІР та Інституту генетики, академік Академії наук СРСР.

М.І. Вавилов є фундатором вітчизняної генетики, хоча, на жаль, його новаторські ідеї не сприйняли на Батьківщині, а, як це нерідко траплялося в історії нашої науки, їх узяли на озброєння за кордоном, що багато в чому зумовило, наприклад, успіхи американських генетиків.

Фатальною для ученого стала його вірність науковій істині. Микола Іванович наголошував, що відчутні практичні результати для сільського господарства генетика зможе дати лише через півстоліття (що таки справдилося). Тоді як його антагоніст і псевдонауковець Т.Д. Лисенко обіцяв підвищити врожайність і поліпшити поголів'я худоби мало не через рік. У часи продовольчої кризи в СРСР саме ідеї останнього виявилися затребуваними владою, яку не цікавила їх відверта антинауковість. М.І. Вавилова сталінський режим проголосив антидержавником, зацькував нападками у пресі і врешті-решт знищив, а його геніальні відкриття не мали продовження.

Нині трагічна постать славетного генетика знову привернула до себе увагу дослідників. Фахівці розвивають його концепції, історики науки розмірковують над трагічним протистоянням Вавилов—Лисенко і його згубними на-

слідками для долі радянської генетики. Однак дехто прагне обілити одіозну фігуру горе-науковця, хоча син М.І. Вавилова прямо називає Т.Д. Лисенка вбивцею батька, обґрунтовуючи це документально. До переліку резонансних книг про великого вченого (Поповский М. «Дело академика Вавилова»; Шноль С. «Герои и злодеи российской науки»; Вавилов Ю. «В долгом поиске. Книга о братьях Николае и Сергее Вавиловых») додалася монографія доктора сільськогосподарських наук, відомого генетика і селекціонера Валерія Івановича Глазко «М.И. Вавилов и его время. Хроника текущих событий».

Приголомшує, передовсім, масштабність авторського задуму — окреслити життєвий шлях видатного дослідника на тлі історичних подій доби і розвитку науки. Для Валерія Івановича ім'я М.І. Вавилова є еталоном поведінки у складних, іноді не сумісних із життям умовах, взірцем державницького мислення, моральним кодексом інтелігента — людини безстрашної і безкомпромісної, глибоко порядної в усіх її проявах. Намагаючись досягнути унікальності наукового обдарування ученого-енциклопедиста, В.І. Глазко порушує низку глобальних проблем, які так чи інакше постають перед людиною, котра безпосередньо причетна до науки і вболіває за її долю. Гадаємо, не буде перебільшенням сказати, що ключове для автора книги питання — це причини розпаду Радянського Союзу. У передмові він зазначає: «Ідея цієї книги виникла після спроби зрозуміти, що ж трапилося з наукою, з нами, чому розвал країни відбувся так швидко, страшно і незрозуміло...». Відповідь на це питання тісно пов'язана з ганебними явищами радянського тоталітаризму, сталінського терору, коли було майже винищено інтелектуальний генофонд кількох націй, а тому автор з боєм констатує: «Неспроможна така країна, нещасний народ, який віддає своїх кращих представників на знущання і смерть... Лише той народ має моральне право на власну країну, хто цінує свою культуру й історію. З цієї точки зору у Радянського Союзу... не було шансів вижити».

Ще одним питанням, яке сягає корінням у той період, коли жив і працював М.І. Вавилов, а нині особливо гостро актуалізується, є роль генетики у розвитку сучасної цивілізації. Невипадково саме ця дисципліна найчастіше згадується у суперечках про те, яка ж із наук сьогодні є рушійною силою прогресу. В.І. Глазко — генетик не лише за науковим фахом, а й, що визначально, за світоглядними переконаннями. Тому цілком закономірно, що для нього — це більш ніж наука. Як пише автор книги, генетика є не лише субстратом глибоко перетворювального світогляду і стилю мислення людства, а й джерелом соціально-політичних проблем, конфліктів і суперечок, каналом проникнення у природознавство політики і політиканства. У своїй монографії В.І. Глазко показує, як у певні періоди розвитку суспільства генетика ставала знаряддям політичної боротьби. Для Радянського Союзу аграрні технологічні революції та зумовлена ними відсутність зростання виробництва продуктів харчування і сільськогосподарської сировини мали такі трагічні соціально-економічні наслідки, що зрештою призвели до розвалу країни. Адже у світовому масштабі головний внесок в інтенсифікацію сільського господарства зробила фундаментальна генетика — наука, яку в СРСР зацькували й оголосили шкідливою. Нині очевидно, що саме розвиток ДНК-технологій і їхнє впровадження у повсякденне життя матиме вирішальне значення для всього світу не тільки в економічному, а й моральному сенсі, стане неодмінною умовою успіхів чи невдач у процесі формування громадянського суспільства.

На час розвою наукової діяльності М.І. Вавилова (20—30-ті роки ХХ ст.) політичні процеси в країні загострюються до трагічних катаклізмів. Стає зрозуміло, що ті представники наукової спільноти, які пов'язували із новим ладом надії на підтримку новаторських ідей чи принаймні сподівалися на недоторканість науки і збереження традиційної поваги до вчених, глибоко помилилися. Натомість виявилися чітко прагнення до підпорядкування науки інтересам окремих соціальних груп, необхід-

ність урахування різноманітних соціально-політичних ризиків і наслідків наукових інновацій, отже, збільшення численних форм соціального контролю за дослідницькою діяльністю (що, до речі, і нині є очевидним атрибутом сучасної цивілізації). Цей драматичний період у житті М.І. Вавилова детально відтворений у розділах монографії із влучними назвами «Последние иллюзии – рубикон сталинизма», «Свободный исследователь в несвободной стране», «Великий перелом в науке», «Сорт за три года».

Те, що відбувалося у наступні десятиліття, мало фатальні наслідки для радянської науки. Використання наукового потенціалу з метою зміцнення політичної системи у шкалі ціннісно-етичних пріоритетів державної політики в СРСР посіло чільне місце. Все це призвело до розвитку деструктивних процесів, що вносили руйнації у низку наукових дисциплін. Система наступності поколінь (без чого неможливий прогрес у науці), збереження і примноження потенціалу знань і традицій вітчизняної освітньої школи була зруйнована. В.І. Глазку видається важливим для майбутнього з'ясувати механізми кризи розвитку фундаментальної і прикладної науки в еволюційному, соціальному і культурному аспектах. Він досліджує психологію тодішньої влади — особистостей з недостатньою професійною підготовкою, які, підпорядкувавши свою викладацьку і наукову діяльність режиму, почали відтворювати собі подібних, заохочувати нефахівців до того, щоб вони сміливіше бралися до будь-якої справи. Продуктом такої збоченої системи «кування» наукових кадрів був, зокрема, Т.Д. Лисенко. Його ім'я не дарма згадується майже на кожній сторінці монографії, а в розділах «Браво, товарищ Лысенко, браво!», «Лысенко – президент» автор докладно аналізує своєрідний феномен цього «злого генія» російської науки.

Особливу увагу В.І. Глазко приділяє такому етапу в історії, як реформування Академії наук, а фактично — перетворення її на елемент партійно-державної системи. Цей процес розпочався у 1927 р. із утвердження нового статуту АН, де серед завдань академії вперше акценту-

валося на необхідності пристосування наукової теорії до практичного застосування у промисловій, економічній та культурній розбудові СРСР. Отже, був започаткований вульгарний перехід до прикладного знання з недооцінкою фундаментальних досліджень. Відбулося нівелювання власне поняття «наука» через її доступність і залучення у цю сферу тисяч неграмотних людей, які читали по складах і не мали належної освіти. А щоб звільнити для себе місця, зайняті на той час талановитими вченими з так званою буржуазною освітою, новоспечена «червона професура» почала фабрикувати наклепи на своїх колег. Мабуть, Радянський Союз став єдиною у світі державою, де процвітало таке потворне явище, як «наукове кілерство». Особливих успіхів у цій справі досягла «мафія Лисенка», що була продуктом викривленої соціальної системи і наслідком розвалу освіти. Завдяки численним доносам І.І. Презента, Г.М. Шликова, О.С. Бондаренка, І.В. Якушина та інших і був репресований М.І. Вавилов, а також десятки його учнів й однодумців. Послідовники Т.Д. Лисенка являли собою натовп сірих і посередніх особистостей, яких об'єднувала непомірна амбітність, готовність досягати корисливих цілей будь-якою ціною. Що ж, їхні імена назавжди вписані в історію науки, адже доноси містяться в архівах під грифом «Зберігати вічно».

Автор книги застерігає: лисенківщина — не лише витвір окремих псевдовчених, а соціальне явище, що глибоко пустило своє коріння у суспільній свідомості і сьогодні продовжує давати гіркі плоди неучтва та заздрощів у науковій спільноті.

Об'єктом творчого дослідження В.І. Глазка є не тільки доля вченого зі світовим ім'ям, а й доля його країни, а тому назва монографії «М.І. Вавилов и его время. Хроника текущих событий» — цілком вмотивована і напрохуд вдала. Історіософським розмірковуванням автора не дарма відведено достатньо місця на сторінках книги. Адже саме той історичний період, коли судилося жити і загинути М.І. Вавилову, став доленосним для вітчизняної історії, звідти — вузол проблем, що продовжу-

ють визначати життя нашої країни сьогодні і без розв'язання яких неможливий рух уперед. Одним із найпроникливіших у рецензованій книзі є розділ «Десять дней, в которые мир потерял Россию», де постає драматична картина розбурханої політичними баталіями держави.

Вражає кількість джерел, опрацьованих автором у процесі створення монографії, їхній перелік налічує 213 позицій. З-поміж них — не лише література, безпосередньо пов'язана з життєвою і науковою біографією М.І. Вавилова, а й художні, публіцистичні та мемуарні твори, які відтворюють дух епохи і сприяють тому, що монографія В.І. Глазка постає як історична й наукова хроніка. Йдеться, зокрема, про такі художні «документи часу», як «Окаянные дни» І. Буніна, «Дневники» В. Вернадського, «За кулисами царской власти» М. Родзянка, «Воспоминания» О. Ипатьева, «После 25 октября» В. Лопухіна, щоденники В. Короленка та ін.

Рецензована книга вирізняється стрункою і продуманою архітектонікою: в авторській передмові і вступі окреслено коло основних питань, які розкриваються у наступних 33 розділах. В.І. Глазку органічно притаманне образне, метафоричне мислення, і кожен із розділів має красномовну назву («Холодно и голодно. Идет гражданская война», «Менделист – морганист – антимичуринец – антидарвинист – негосударственный человек», «Жив, вернись, привезу новые гены»), влучно дібрані епіграфи (наприклад, розділ «Наука и Государство, первые конфликты» відкривається пророчими словами брата М.І. Вавилова, також знакової фігури у російській науці, президента АН СРСР (1945–1951 рр.) академіка Сергія Івановича Вавилова: «Правда завжди, зрештою, долає брехню, але іноді для цього не вистачає людського життя»).

Монографія В.І. Глазка, беззаперечно, зацікавить широке коло читачів: і фахівців, котрі оцінять свіжий, неупереджений погляд автора на історію вітчизняної науки, його системний підхід до аналізованих проблем, і тих, хто цікавиться долею великих людей, які подвижництвом і своїми науковими відкриттями зробили наше життя іншим.

Г. БАНДАЛЬЄР
(«Вісник Національної академії наук України»)